

## Koncepce "konce ideologie" jako nová ideologie

EDUARD URBÁNEK  
Filosofická fakulta UK, Praha

Již po dvacet let se setkáváme v soudobé buržoazní sociologii s koncepcí takzvaného konce ideologie. Základy této koncepce byly formulovány již v padesátých letech, nelze však říci, že v současné době by tato koncepce byla buržoazními sociology opuštěna nebo nahrazena nějakou jinou, novější variantou. Koncepce konce ideologie či konce ideologického věku patří k základní ideové výzbroji soudobé sociologie a setkáváme se s ní i v šedesátých letech.

Můžeme říci, že koncepce konce ideologie patří ke stálým a trvalým součástem ideové výzbroje buržoazní sociologie v jejím boji proti marxismu a komunismu.

Mezi základní nedostatky vývoje československé sociologie v šedesátých letech patří v této souvislosti ignorování a opomíjení této koncepce. Českoslovenští sociologové nepodrobili koncepci konce ideologie podrobné a zásadní kritice, zatímco například v polské sociologii věnoval J. Wiatr této problematice celou knihu<sup>1</sup> a sovětsí sociologové se kriticky s některými aspekty koncepce konce ideologie utkali již ve svých vystoupeních na mezinárodním sociologickém kongresu v Evianu.<sup>2</sup> Od té doby však byla koncepce konce ideologie a takzvané deideologizace znovu řadou autorů zdůrazněna jako aktuální a někteří sociologové, kteří s touto koncepcí vystoupili v padesátých letech, se znovu k dané problematice vrátili. Je proto nutné, aby i českoslovenští sociologové si kriticky všimli této koncepce a splatili svůj dluh, který v tomto ohledu mají, protože dlouhou dobu tuto závažnou problematiku opomíjeli a nedoceňovali.

### R. Aron, jeho "Opium intelektuálů" a konec ideologického věku

Někteří autoři nacházejí zárodky koncepce konce ideologie již v letech čtyřicátých

a na počátku let padesátých. Tak například S. M. Lipset uvádí, že dva významní představitelé společenských věd v západní Evropě T. H. Marshall a Herbert Tingsten vytyčili problematiku konce ideologie, aniž použili onen proslulý termín. Avšak v systematické formě a v rozsáhlejší podobě je koncepce konce ideologie a konce ideologického věku právem spojována se jménem známého francouzského buržoazního sociologa Raymonda Arona. Svě názory a svůj otevřený antimarxistický postoj Aron vyjádřil především ve své knize *Opium intelektuálů*, jež vyšla poprvé v Paříži v roce 1955. Z data předmluvy je patrné, že Aronova práce byla napsána především v roce 1954. Záměry a cíle knihy jsou již do určité míry dány názvem knihy, která je úmyslnou a snad i ironickou parafrází známého Marxova výroku o náboženství jako opiu lidu. Aby nebyl nikdo na pochybách, uvádí Aron jako moto tento Marxův výrok z *Úvodu ke kritice Hegelovy filosofie práva* a dále výrok Simony Weilové, který jasně naznačuje, že nyní je to marxismus, který je náboženstvím a vystupuje jako opium lidu.

Formálně není Aronova práce svým kritickým ostrším zaměřena přímo proti žijícím francouzským marxistům, nýbrž proti představitelům francouzské nekomunistické levice, proti nemarxistickým intelektuálům soustředěným okolo časopisu *Les Temps modernes* a *L'Esprit*. Arona znepokojuje fakt, který je podle něho v rozporu se společenským vývojem. Proč totiž se stává marxismus ve Francii vlivným v době, kdy podle Arona ekonomický vývoj Francie vyvrátil marxistické předpovědi, a proč ideologie proletariátu a jeho strany má úspěch, když proletariát je stále méně početný. Aron tedy útočí na marxismus takovým způsobem, že se snaží od marxismu odvrátit levicové intelektuály, kteří mají k marxismu blízko nebo s ním sym-

<sup>1</sup> Wiatr, J. J.: *Zánik ideologie*. Bratislava 1968.

<sup>2</sup> *Sociologija i ideologija*. Moskva, Nauka 1969.

patizují či se sblíží v těch či oněch otázkách s Francouzskou komunistickou stranou. Aron jim chce vlastně marxismus znechutit. Proto věnuje mnoho úsilí tomu, aby dokázal, že marxismus je nový, modernější druh náboženství, že je jakýmsi novodobým opiem lidu a také opiem francouzských intelektuálů. Proto definuje marxismus jako „filosofii intelektuálů, kteří svedli část proletariátu, komunismus pak využívá této pseudovědy, aby dosáhl svého vlastního cíle, dobytí moci“.<sup>3</sup> Ať máme vůči Aronovi jakékoli výhrady, jedno mu musíme přiznat. Ve své averzi vůči marxismu a vůči komunismu je otevřený, vystupuje nezahaleně jako energický odpůrce a nepřítel marxismu a komunismu. jako buržoazní sociolog. Ve svých esejích ze šedesátých let, kdy se vrací ke své knize a jejímu poslání, přímo říká: „*Opium intelektuálů* bylo zaměřeno na prvním místě proti marxismu-leninismu.“<sup>4</sup> Marxismus-leninismus, který by Aron rád ztotožnil s určitými deformacemi a vulgarizacemi období kultu Stalinovy osobnosti, je pro něho světským náboženstvím. pseudovědou, nevědeckou filosofií dějin, která se opírá o nevědecké předpoklady historického determinismu a operuje s takovými neudržitelnými mýty, jako je revoluce, proletariát, historická mise proletariátu apod. Aron ve svých útocích a ve své zášti proti marxismu a komunismu používá těch nejsilnějších výrazů. Komunismus je pro Arona degradovanou verzí západního poselství, syntéza marxismu-leninismu je pro něho fraškou. Z celkového zaměření úvah R. Arona je zřejmé, že jeho pojetí pojmu ideologie je naprosto jednostranné, že s tímto pojmem spojuje všechny negativní vlastnosti. Ideologie je v Aronově pojetí nevědecká, náboženská (světsky náboženská) syntéza či totální vize světa, která se opírá o falešné a nevědecké ideje, odvozené z filosofie dějin. Všechny tyto negativní a nevědecké vlastnosti, jež spojuje Aron s pojmem ideologie, převážně přičítá jen ideologii marxismu a komunismu. Na okraji svých úvah mluví sice také o krizi liberální či fašistické ideologie, ty však nejsou ve středu jeho zájmu a nejsou cílem nejvýraznějších a nejtvrdších útoků tak jako ideologie marxistická.

Při bližším zkoumání a kritickém pohledu na Aronovy názory, jež rozvinul především v knize *Opium intelektuálů*, zjišťujeme, že Aron svým způsobem fixluje. Na jedné straně mluví o konci ideologie a poklesu jejího vlivu, razí termín *konec ideologického věku*, na druhé straně však nevědomky přiznává, že marxismus má velký vliv a přitažlivou sílu jak pro pracující, tak i pro inteligenci ve Francii a Itálii. V podstatě tedy svými koncepcemi konce ideologie a ideologického věku prozrazuje své přání a záměr. To, co konstatuje jako fakt, je výrazem jeho snah a nejvnitřnějšího úsilí. Koncepce konce ideologie je pro Arona ve skutečnosti vyjádřením přání a snahy, aby nastal konec vlivu a síly ideologie marxistické. Současně jsou jeho přání a snahy spojeny s výzvou, aby evropští intelektuálové odhodili své sympatie k marxismu a aby spolu s Aronem zahájili otevřený boj proti jeho vlivu a významu.

Aron se k problematice konce ideologie a ideologického věku znovu vrací v šedesátých letech ve třech rozsáhlejších studiích, které vyšly pod společným názvem v roce 1968. Jde o publikaci *Industriální společnost* s podtitulem *Tři eseje o ideologii a vývoji*. První stať, nazvaná *Teorie vývoje a ideologické problémy naší doby*, pochází z roku 1962, druhá stať, *Teorie vývoje a evoluční filosofie*, pochází z roku 1961, třetí, *Konec ideologie a renesance idejí*, je z roku 1964. Aron od doby vydání své knihy *Opium intelektuálů* rozvinul řadu idejí, které jsou známy jako problematika a koncepce jednotné industriální společnosti. Ve svých pracích rozvinul myšlenky o existenci jednotné industriální společnosti, která má dva odlišné typy či varianty — americkou a sovětskou. Tím jeho koncepce konce ideologie dostala další sociálně ekonomické a politické zdůvodnění a veřejnost poznala přímou souvislost mezi koncepcí konce ideologie a teorií takzvané jednotné industriální společnosti. Současně Aronova koncepce konce ideologie našla své zastánce a přívržence také za oceánem, ve Spojených státech, kde ji převzali a dále rozvinuli zejména D. Bell a S. M. Lipset. Aronova koncepce však nebyla jen příznivě přijata. Byla též kri-

<sup>3</sup> Aron, R.: *L'Opium des intellectuels*. Paris 1955.

<sup>4</sup> Aron, R.: *The Industrial Society. Three Essays*

s. 95.

on *Ideology and Development*. 1968, s. 145.

ticky hodnocena, a to i přímo představiteli nemarxistické sociologie. Ze západních autorů to byl především Henry Aiken a pak G. Lichtheim. Aron se proto ve svých esejích ze šedesátých let vrací znovu k problematice konce ideologie. Nadále setrvává na svých antimarxistických a antikomunistických pozicích, i nadále je ostře nepřátelsky antimarxisticky naladěný. Svě původní koncepcí však dále vyjasňuje a upřesňuje se svou vzácnou otevřeností a současně se snaží reagovat na připomínky kritiků. Byl to zejména Aiken, který Aronovi vytýká, že jeho obecná formulace o konci ideologie vůbec (i když Aron ve skutečnosti hlásá a přeje si jenom konec ideologie marxistické) znamená hlásání *pesimistické filosofie*, a tím i odrazuje od aktivity a nechává Západ bezbranným proti komunismu. Je to právě americká politika, která podle Aikena nemá žádnou loajalitu vůči principům, není nic jiného než řadou individuálních opatření a tím vede ke ztrátě politické kontroly.

Aron uklidňuje své kritiky a znovu zdůrazňuje, že mu šlo a jde o konec ideologie marxistické jako totálního systému interpretace světa, jako celistvého světového názoru. Ideologický dogmatismus (tj. v pojetí Aronově marxismus) mizí, ale ideje mohou zase ožít. Naše doba je dobou mrtvých ideologií, ale živoucích idejí. Při bližším zkoumání se ukáže, že nová antiideologie je vlastně souhrnem filosofických a politických názorů, jež hlásá sám Aron. Aron vysvětluje, že jeho názor o konci ideologického věku je za prvé a především diagnózou historické situace. Současně se ptá, zda toto tvrzení má být přivítáno či oplakáváno či, jinak řečeno, jaké jsou existující nebo pravděpodobné důsledky politického myšlení, které je nebo chce být antiideologické. Posledním problémem je pak pro Arona otázka, jakou filosofii, jakou vizi světa zastávají ti, kdo proklamují nepřátelství k ideologii. Jinými slovy. Aron se ptá, zda konec ideologie znamená úpadek nebo oživení politické filosofie.

Na tyto otázky dává pak velmi jednoznačné odpovědi. Ve vyspělých průmyslových zemích (tj. v kapitalistických zemích) jsou ideologie jako totální interpretace dějin, jako světové názory mrtvé. V Aronově řeči to znamená, že je nebo

má být mrtvým marxismus. Ideologické spory, které tu a tam ještě trvají, jsou dědictvím devatenáctého století, ale nyní jsou bezcenné, ba přímo škodlivé. Intelektuální debaty se nyní týkají především otázky rozsahu a míry plánování nebo rozsahu volného tržního mechanismu, zda a do jaké míry má státní vlastnictví převládat nad soukromým. Ale i tyto otázky vzrušují jen malé skupiny profesionálů a Aronovi se zdá, že pro masu lidu ztratily veškerý význam. Vývoj je prý nyní heslem jak pravice, tak levice a ani levice prý není osamocena ve svém úsilí o redukci společenských nerovností. I v mezinárodním měřítku prý konflikt mezi Sovětským svazem a západními systémy se dotýká snad jen vzdálených cílů, ale aktuální spory jsou prý podmíněny jen rozporům v otázce volby nejhodnějších prostředků pro průmyslový a technický vývoj. Zde je jasně a názorně vidět, že Aron svou koncepcí konce ideologie, tj. především své přání, aby skončil vliv marxismu a komunismu, spojuje se svou koncepcí jednotné industriální společnosti, v níž podle něho jsou ideologické spory starého ražení jen dědictvím devatenáctého století nebo jsou podmíněny neschopností marxistů pochopit změny, které činí jejich ideologii zbytečnou. Konec ideologie není třeba oplakávat, je ho podle Arona třeba přivítat. Je jen nutné odhodit ideovou nesmiřitelnost a vzdát se myšlenky nesmiřitelnosti ideologií. Aron zcela nezakrytě a otevřeně požaduje ideologický smír mezi marxismem, komunismem a buržoazní ideologií, která ovšem již prý ideologií není. Žádá zcela jednoznačně nejen mírové soužití kapitalismu a socialismu, ale přímo též koexistenci idejí. „Dlouho potom, co byl svět sjednocen technicky, lidé i nadále věří v soupeřící bohy. Aby přežili, musí se naučit žít se svými rozdíly. To je ovšem význam mírové koexistence. Aby však byla koexistence skutečně mírová, musí být také ideologická. Jinými slovy, věřící musí přijmout princip vzájemné tolerance. Válka, jak se říká, začíná v lidských duších. Mír přesahující koexistenci začne, když jedna strana toleruje práva a mínění druhých.“<sup>5</sup> Myslím, že komentáře není třeba. Antiideolog Aron žádá volnou cestu pro šíření a hlásání buržoazní ideologie, kte-

<sup>5</sup> Aron. R.: Tamtéž. S. 48.

rou ale při své otevřenosti přece jen není ochoten nazvat ideologií. Znovu a znovu dokazuje, že překážkou je pro něho marxismus a komunismus, ideologie o nutnosti historického zániku kapitalismu a jeho nahrazení socialistickou a komunistickou společností. Jak však podle Arona lze logicky vytvářet nějakou novou ideologii, když chybí, jak říká, všechny její obvyklé komponenty. Aron tvrdí, že pro novou ideologii chybí jak viník (kapitalismus již není kapitalismem), tak i spasil (není již proletariát), a proto je také bezpředmětná vize zářící budoucnosti. Aron doporučuje pragmatický přístup sociálního inženýrství, a ne velké ambice ideologů.

Abý však unikl výtkám svých kolegů, že teze o konci ideologie může znamenat odzbrojení kapitalismu a nebezpečí komunismu, který nechce ideově odzbrojit, zdůrazňuje nyní ve svých statích ze šedesátých let, že nechce ideově oslabit obranu Západu proti komunismu. Právě prý antiideologie poskytuje Západu podle Arona nejlepší obranu proti komunismu. V oblasti teoretické navrhuje Aron proti marxismu svou politickou filosofii, která prý znamená jen ideologický skepticismus, ten však není totožný s morálním a filosofickým skepticismem. Aron přiznává, že nestačí čelit marxismu a komunismu jen zdůrazňováním technologických aspektů a sociálního inženýrství, je nutno též ocenit morální a politické stránky antiideologické filosofie, kterou navrhuje Aron. Zde se nakonec znovu ukazuje třídní a politické jádro jeho koncepce. Je otevřený a upřímný odpůrce marxismu a komunismu, hlásá a přeje si jeho konec, není však upřímný a otevřený v tom, že nechce nazvat své koncepce a názory, které jsou svou podstatou obhajobou soudobého kapitalismu, ideologií. Postupuje jako celá řada ostatních buržoazních ideologů. Marxismus a komunismus označuje za nevědeckou ideologii, za světské náboženství, za opium intelektuálů i dělnické třídy, za nevědeckou filosofii dějin, své názory, které znamenají otevřenou obhajobu soudobé kapitalistické společnosti, nazývá vědeckou politickou filosofií či antiideologickým postojem. Na závěr úvah o Aronovi ještě jedna citace jeho jasného třídního stanoviska: „Je zjednodušením tvrdit, že nikdo,

kromě marxistů-leninovců, nechápe společenský řád jako radikálně odlišný od existujícího. Není naším úkolem tento řád ani přesně udržovat tak, jaký je, ani ho zničit, ale zlepšovat ho.“<sup>6</sup> Celkovým vyústěním koncepce konce ideologie — kromě otevřeného antimarxismu a antikomunismu — je u Arona „skromný“ úkol: vylepšovat daný kapitalistický řád.

Aron nezůstal se svou koncepcí konce ideologie v rámci buržoazní sociologie osamocen. Významní američtí buržoazní sociologové jednak přejali Aronovu koncepci včetně názvu, jednak k ní podle vlastních záměrů a také ve shodě se situací své země přidali řadu nových momentů a rysů. Mezi nejvýznamnější americké představitelé koncepce konce ideologie patří S. M. Lipset.

### S. M. Lipset a jeho verze koncepce konce ideologie

Přední americký liberální buržoazní sociolog S. M. Lipset rozvíjí koncepci konce ideologie ve své knize *Člověk politický* a dále pak v pozdějším rozsáhlém souboru studií pod názvem *Revoluce a kontrarevoluce* z roku 1968. Lipsetova kniha o politickém člověku nadhazuje a obsahuje mnoho zajímavých problémů. Protože Lipset je typický americký liberál činný ve vědecké oblasti, je jeho kniha směsicí prvků apologetiky americké společnosti a kritických postřehů a výhrad. Lipset jako liberální sociolog kritizuje americkou společnost, aniž pochybuje o některých ze základních principů, na nichž spočívá. Kritizuje americkou společnost tak, že pracuje v ní a pro ni. Jeho kritika nikdy nepřekročí hranice amerického kapitalismu. Jeho liberální vědomí, které je současně také kombinováno s antimarxismem a antikomunismem, však nejvíce vystupuje ve svých charakteristických rysech ve třinácté kapitole jeho knihy. Ta se přímo nazývá *Konec ideologie*. Lipset situuje konec ideologie do soudobé americké společnosti. Právě první odstavec třinácté kapitoly obsahuje Lipsetovo vyznání a přesvědčení, že demokracie je nejlepší společností a že je to právě americká demokratická společnost, která je dobrou společností v činnosti.

V americké společnosti nastal podle Lip-

<sup>6</sup> Aron, R.: Tamtéž. S. 163.

seta naprosto přesvědčivý pokles vlivu a významu ideologie. Lipset spojuje své konstatování s popisem či výčtem společenských změn, které tuto skutečnost podmiňují. Tradiční otázky, jež oddělovaly pravici a levici, se staly relativně bezvýznamné. Ve skutečnosti dnes všichni souhlasí s tím, že růst státní kontroly, ke kterému došlo v mnoha zemích, by neměl vést k úpadku demokratických svobod. Socialisté již prý neobhajují socialismus, zabývají se, stejně jako konzervativci, nebezpečím všemocného státu. Ideologické problémy, jež rozdělovaly levici a pravici, byly redukovány na otázku, zda je účelné o něco málo více nebo méně státního vlastnictví a ekonomického plánování. Zdá se, že již nikdo nevěří, že by byl ve skutečnosti velký rozdíl v tom, která politická strana kontroluje domácí politiku jednotlivých národů. Všechny tyto změny v politickém životě Západu odrážejí podle Lipseta fakt, že základní politické problémy průmyslové revoluce byly vyřešeny. Dělníci dosáhli průmyslová a politická občanská práva, konzervativci akceptovali stát blahobytu a demokratická levice poznala, že růst všemocnosti státu nese s sebou větší nebezpečí pro svobodu než řešení ekonomických problémů. Tento skutečný triumf demokratické sociální revoluce na Západě skoncoval podle Lipseta s domácí politikou těch intelektuálů, kteří musí mít ideologii nebo utopii k motivaci své politické činnosti.

Bylo již řečeno, že Lipset je typický liberál. Prohlašuje, že převládající politické názory v USA jsou levicové. Je však ochoten přiznat, že skutečnost tímto názorem neodpovídá. Představy o rovnosti a o stejných možnostech pro všechny jsou vyvráceny faktem třídní a sociální nerovnosti, diskriminací v přístupu ke vzdělání, privilegií majetných. Proto i nadále existují a budou existovat v "dobré" společnosti konflikty a dokonce i třídní a demokratický boj. Bude to ovšem podle Lipseta boj bez ideologie, bez rudých vlajek, bez prvomájových přehlídek. Tyto fakty musí prý přirozeně trápit mnohé intelektuály, kteří se mohou zúčastnit veřejného života jenom jako ideologové nebo kritici statu quo. Pro tyto ideology není v "dobré" společnosti, tj. především ve společnosti americké, místo, protože domácí politika, a dokonce liberální a socialistická politika ne-

může již být arénou vášného levicového kriticismu. Pro ty intelektuály, kteří nemohou žít bez ideologie a utopie, má Lipset výhodné řešení. Jsou tu ještě rozvojové země, kde je stále potřebná politická analýza, ideologie a ideologické spory. Západní ideolog, zbavený problémů ve své „dobré“ společnosti, může nyní obrátit a zaostřit pozornost na rozvojové země. Vášně a ideologie, kterých není zapotřebí v bohaté západní demokracii, jsou nutné v rozvojových zemích. Tam by bylo podle Lipseta záhodno podpořit radikální a socialistické politiky, kteří slibují zlepšit situaci mas obecnou reformou a tím mají naději na soutěžení s komunisty. Proto nespokojení západní liberálové, nenapravitelní intelektuálové a socialisté mají hrát v rozvojových zemích pozitivní roli. Jejich neodpovědné a demagogické vize a jejich psychologická nebo patologická potřeba kritizovat může být v těchto zemích dobře využita pro rozvíjení svobodných (tj. podle kapitalistického vzoru převzatých) politických a ekonomických institucí. Budou-li tyto země dobře a správně vedeny, budou-li se vyvíjet ve směru "dobré" společnosti, tj. fungující buržoazní demokracie, ideologický třídní boj, který podle Lipseta na Západě skončil, skončí ve vzdálenější budoucnosti i v rozvojových zemích.

Ve své další práci, jež je rozsáhlým sborníkem esejí a studií, které vyšly v roce 1968 pod názvem *Revoluce a kontrarevoluce*, se Lipset znovu vrací k problematice konce ideologie. Základní úvahy zůstávají stejné. Je tu jen určitá změna ve významu termínu konce ideologie. Lipset zde zdůrazňuje, že konec ideologie chápe především jako pokles vlivu a významu takzvaných totálních ideologií levicových i pravicových (pro upřesnění uvádí v závorce německý výraz *Weltanschauung*). Tyto totální ideologie, mezi něž řadí především marxismus, ztratily na přitažlivosti, všeobecně došlo k poklesu ideologických vášní a rozhořčenost ideologického boje poklesla. Lipset vysvětluje tyto jevy nejen úspěchy ve vývoji "dobré", demokratické společnosti, ale spojuje je také s přijetím vědeckého myšlení a profesionality jako základu pro řešení problémů, které ještě v "dobré" demokratické společnosti zůstaly. Tam, kde dříve ve sporech vládly ideologické vášně a sociální

problémy byly formulovány v jazyce a termínech ideologie, tam jsou nyní přijaty zásady vědeckého konsensu odborníků na sociální problémy. Přijetí vědeckého, profesionálního hlediska jako základu řešení sociálních otázek snižuje možnost ideologických kontroverzí nebo je téměř vylučuje. Druhou stránkou tohoto jevu je vytvoření jakési nové ideologie či antiideologie, která je v podstatě snůškou pragmatických, utilitárních postupů, jež může nabídnout buržoazní industriální společnost pro řešení svých problémů. Proto Lipset zdůrazňuje, že konec totálních ideologií a světových názorů neznamena konec jakékoli ideologie. Sám o tom říká: „Jasná vázanost na politiku pragmatismu a na pravidla hry kolektivního dohadování, na postupnou změnu, ať již ve směru preferovaném levicí či pravici, na opozici jak vůči všemocnému centrálnímu státu, tak i vůči koncepci *laissez-faire* tvoří prvky ideologie. Souhlas o základních věcech, politický konsensus západní společnosti nyní stále více začíná zahrnovat pozici v záležitostech, které kdysi ostře oddělovaly levici od pravice. A tento ideologický souhlas, který by mohl být nejlépe nazván ‚konzervativní socialismus‘, se stal ideologií hlavních stran ve vyspělých zemích Evropy a Ameriky.“<sup>7</sup>

Dalším důvodem poklesu vlivu a významu totálních ideologií v kapitalistických zemích je podle Lipseta úspěšný proces integrace dříve diskriminovaných a neplnoprávných tříd do společnosti. Lipset dokonce tvrdí, že by bylo jednostranné vysvětlovat pokles vlivu a významu ideologií jen prostými procesy růstu ekonomické produktivity ve vyspělých „demokratických“ zemích. Tam, kde problémy spojené s diskriminací a neplnoprávností tříd byly vyřešeny, aniž byly ztotožněny s třídním bojem, tam došlo k úpadku intenzivních ideologických kontroverzí. Jakmile nová třída získala plná občanská práva ve smyslu, který jim dává anglický autor T. H. Marshall, půda pro totální ideologické pojetí zmizela.

Lipseta však podobně jako Arona znepokojuje jeden nesporný fakt – totiž skutečnost velkého vlivu komunistických stran a marxistické ideologie ve Francii a Itálii. Je to právě existence silných komunistických stran v Itálii a ve Francii,

která je podle Lipseta hlavní silou zvětšující instituce a hodnoty. Je to proto, že v zemích, kde komunistické strany jsou největšími stranami dělnické třídy, jež si zajišťují ve volbách okolo čtvrtiny všech hlasů, je velmi obtížné zvolit progresivní vládu. Je-li vláda takto nucena zajišťovat si většinu z nekomunistických tří čtvrtin voličů, musí se z větší části spoléhat na konzervativní a tradicionalistické elementy. Skutečnost, že jedna čtvrtina voličů tvoří více než polovinu sociální základny levice je mimo politickou hru, dává nevyhnutelně podle Lipseta značnou výhodu konzervativcům. Francouzští a italské dělníci svým hlasováním pro komunisty podle Lipseta znehodnocují své hlasy. Tento fakt má zase v Lipsetově podání své fatální důsledky. Tím, že dělníci dávají v Itálii a ve Francii své hlasy většinou komunistickým stranám, umožňují jim, aby konzervovali ideologické orientace, jež jsou charakteristické pro předindustriální společnost a to zase přispívá k zachování nemoderních orientací na pravici. Lipset rozvíjí své názory ještě dále a tvrdí, že země, kde jsou silné komunistické strany, patří mezi méně modernizované národy, jejich průmysl není tak centralizován a tyto země mají relativně menší podíl obyvatelstva žijícího ve městech.

Lipsetovy úvahy jsou poměrně jednoznačné. I když dále nedělá závěry z toho, co uvádí, je jasné, jaký je smysl jeho úvah. Chtějí-li dělníci ve Francii a v Itálii umožnit modernizaci své země, dosáhnout vyššího stupně technického a průmyslového pokroku, a žít v zemích s větším počtem městského obyvatelstva, nesmí hlasovat pro komunistické strany. Lipset totiž fatálně věří, že jen buržoazní politika státu blahobytu, realizovaná za spolupráce a účasti pravicových socialistických stran, je zárukou pokroku a moderního vývoje. Komunistické strany jsou pro něho brzdou modernizace, jsou vlastně odpovědné za konzervatismus svých zemí a navíc ještě pěstují mezi dělnictvem zastaralé ideologické orientace, jež Lipset vykazuje do předindustriální společnosti. I když se Lipset formálně a navenek nikdy nevyjadřuje o marxismu a komunismu tak zaujatě jako Aron, nakonec jsou objektivně jeho názory a úvahy stejné

<sup>7</sup> Lipset, S. M.: *Revolution and Counterrevolution*. New York 1968. s. 244–245.

antimarxistické a antikomunistické. Rozdíl jsou skutečně jen v otázkách druhoradých. Lipset při argumentaci více zdůrazňuje politické aspekty vývoje industriální kapitalistické společnosti, poukazuje na to, že demokracie je právě „dobrá“ společnost v akci, přebírá od T. H. Marshalla tezi o politické a občanské integraci dělnické třídy do buržoazní společnosti prostřednictvím procesu, v němž získala legální, politická a sociální občanská práva. Nakonec pak více než Aron zdůrazňuje význam přijetí pragmatické, technologické koncepce definování sociálních problémů mimo rámec tradičních ideologií, které jsou v Lipsetově pojetí samozřejmě nevědecké; měly svou sílu a význam a burcovaly vášeň mas jen do té doby, dokud industriální společnost neřešila své základní problémy. Avšak vcelku je Lipsetova koncepce konce ideologie jen obměnou koncepce Aronovy. Odlišnosti jsou dány jednak individuálními vlastnostmi a individuálním zaměřením autorů, jednak rozdíly celkové situace v zemích, kde oba působil.

Lipset však nezůstal ve své americké verzi konce ideologie v USA osamocen. Mezi významné představitele koncepce konce ideologie v USA patří Daniel Bell.

#### **Daniel Bell o vyčerpání politických idejí v padesátých letech**

Sociolog a publicista D. Bell je autorem rozsáhlé knihy, která je rovněž volně spojeným souborem statí a esejí. Spojuje je příznačný název *Konec ideologie*. I podtitul knihy je výmluvný — *O vyčerpání politických idejí v padesátých letech*. Bell tedy patří podobně jako Aron a Lipset mezi představitele koncepce konce ideologie a sám vědomě dává své knize toto zaměření. Bell se přece jen ale v jednotlivostech od Lipseta a Arona liší. Hlásí se například k hodnotící sociologii. Chce, aby jeho antiideologické stanovisko nebylo považováno za konzervativní. Bell vychází z tvrzení, že v posledním desetiletí (myslí padesátá léta) jsme byli svědky vyčerpání ideologií devatenáctého století, zvláště pak marxismu jako intelektuálního systému, který uplatňuje nárok, že jeho pojetí světa je pravdivé. V jiné formulaci říká Bell, že snad jedním z nejvýznamnějších faktů posledních let je vy-

čerpání socialistického myšlení na evropském kontinentě a v Anglii. Neúspěch socialistických idejí a hnutí v USA je rovněž faktem, ten však je obecně znám. Bell se jen pokouší vysvětlit důvody, proč ve Spojených státech socialismus neuspěl ani dříve, ani v poslední době. Hlavní důvod vidí v neschopnosti rozřešit základní dilema etiky a politiky, tj. cílů a aktivity. V této souvislosti pak Bell podává své pojetí ideologie. Ideologie je všezahrnující systém celkové reality, naplněný vášní a usilující o přeměnu způsobu života. V tomto smyslu chápe Bell ideologii podobně jako Aron — jako světské náboženství. Ideologie je konverze idejí v sociální páky jednání. Sílu dává ideologii její vášeň. Ideologie rozpouští emocionální energii a odvádí ji do politiky. Sociální hnutí může podle Bella vzburcovat lid, je-li s to zajistit tři věci — zjednodušovat ideje, vznášet nárok na pravdu a žádat také závaznost akce. Všechny tyto úkoly splňovaly ideologie devatenáctého století, a proto mohly soutěžit s náboženstvím. Ztotožňovaly nutnost s pokrokem. Nerozlišovaly však ve své vizi budoucnosti možnosti od pravděpodobnosti a převracely pravděpodobnost v jistotu. Dnes, tj. v padesátých a šedesátých letech dvacátého století, jsou však tyto ideologie vyčerpány. Ztratily — především pro radikální inteligenci — svou pravdu a sílu přesvědčovat. Proto Bell vyhláší konec ideologického věku. „V západním světě dnes panuje konsensus intelektuálů o politických problémech; přijali stát blahobytu, požadavek decentraizované moci a smíšenou ekonomiku i systém politického pluralismu. Politická společnost rovněž odmítá staré apokalyptické a chiliastické vize. Největší ironií je podle Bella fakt, že právě dělníci, jejichž nesnáze byly kdysi hybnou energií pro sociální změnu, jsou nyní se spokojeni více než intelektuálové. Dělníci prý sice nedosáhli utopie, ale jejich očekávání byla menší než očekávání intelektuálů, a proto také jejich zisky byly větší.

Bell (jako Lipset a Aron) uznává a dost podrobně se vyjadřuje k tomu, že v rozvojových zemích Asie a Afriky jsou vytvářeny nové ideologie, ideologie industrialismu, panarabismu, rasy a nacionalismu. Ty se však podstatně liší od ideologie devatenáctého století. Ideologie devate-

náctého století byly univerzalistické, humanistické a byly vytvářeny intelektuály. Masové ideologie Asie a Afriky jsou podle Bella provinciální a instrumentální, jsou vytvářeny spíše politickými vůdci. Hybnými silami starých ideologií byla sociální rovnost a svoboda v nejširším smyslu. Impulsem nových ideologií Asie a Afriky je ekonomický vývoj a nacionální moc.

Co navrhuje Bell místo starých ideologií, které ztratily svou přitažlivost a sílu jak pro dělníky, tak i pro intelektuály v západním světě? Zde se Bell formálně odlišuje od Arona a Lipseta. Vychází z rozlišování ideologie a utopie, jak je známé u K. Mannheima. Zatímco ideologie jsou bezmocné a bez vlivu, utopie jsou prý nutné i v soudobé západní, tj. kapitalistické společnosti, protože existují i potřeby a emocionální energie. Konec ideologie nemá být podle Bella koncem utopie. I dnes je zapotřebí utopie, kterou lidé vždy potřebují. Ovšem Bellovo pojetí utopie je totožné s nějakou vizí lidských možností, je vyjádřením spojení vášně a inteligence. Ale jak podotýká Bell, „žebřík ke království božímu již nemůže být žebříkem víry, může být jen empirický“.<sup>8</sup>

Ukazuje se, že Bell chce v podstatě nahradit staré ideologie, tj. především marxismus a socialismus, který podle jeho přání vyčerpal své možnosti, jakousi utopii, která bude založena na empirii. V takovém pojetí utopie jde znovu o tentýž názor jako u jeho kolegů. Staré ideologie, a především marxismus, jsou nevědecké. Nahradí je empirická věda, zvláště pak sociologie, od které si Bell slibuje, že může překlenout propast mezi společenskými vědami a představou humánního světa. Bell se od Lipseta nebo Arona liší tím, že údajně vědecké na empirii založené vize světa nazývá utopii. Aron nazývá to, co nabízí náhradou za marxismus, politickou, nenáboženskou, antiideologickou filosofii. Lipset věří v profesionální konsensus sociologických a společenskovědních expertů, kteří nahradí ideologické formule sociálních problémů.

K trojici autorů, kteří jednoznačně zdůvodňují koncepci konce ideologie a přejí si v rámci své koncepce především konec marxismu a komunistické ideologie, zařazujeme nakonec i vůdčí postavu americké

strukturně funkcionální sociologie T. Parsonse.

### Talcott Parsons a konec ideologie

Při povrchním pohledu by se mohlo zdát zařazení T. Parsonse mezi představitele koncepce konce ideologie neoprávněným. Ale celkové zaměření díla a celkové vyústění Parsonsových prací ukazuje oprávněnost takového zařazení. Je známo, že Parsons ve svém díle vlastně rozvíjí tři úrovně problémů. Je autorem obecné teorie jednání, rozvíjí obecnou teorii systému, a zvláště pak sociálního systému. Vlastní sféru sociologie vidí pak ve zkoumání institucionalizace vzorů hodnotové orientace. Tuto problematiku Parsons rozvíjí ve velkém množství prací, které dnes již pokrývají velký časový úsek. Jde o období čtyřiceti let, kdy Parsonsovy koncepce dozraly pod tlakem kritiky, v důsledku společenského vývoje i z vlastních vnitřních potřeb rozvoje teoretického systému určité modifikace. Avšak přes všechny dílčí modifikace a úpravy zůstávají základní rysy Parsonsova díla tytéž. Jeho celé dílo je, jak nedávno právem poukázal Alvin Gouldner, reakcí na velkou krizi amerického, a tím i světového kapitalismu z konce dvacátých a z počátku třicátých let. Je neustálým hledáním všech stabilizujících a integrujících sil, které by uvedly krizí narušenou společnost do určitého řádu a rovnováhy. Na druhé straně je Parsonsovo dílo neustálou polemikou a konfrontací s marxismem a se skutečností socialistické společnosti.<sup>9</sup> V rámci takto zaměřeného pojetí svého celkového díla klade Parsons vždy velký důraz na klíčovou roli hodnot a hodnotových vzorů pro vytváření společenského řádu a udržování jeho rovnováhy. Parsons tedy ve své koncepci zdůrazňuje rozhodující vliv ideologií, protože hodnoty a hodnotové vzory jsou vždy součástí převládající ideologie, jež vládne v daném typu společnosti. V rámci důrazu na hodnoty a hodnotové vzory Parsons vysoce oceňuje vliv náboženství a morálky. Ve své koncepci obecné teorie jednání mnohokrát zdůrazňuje vliv a význam náboženských a morálních hodnot pro motivaci jednání lidí a pro integraci společnosti. Ve svém pojetí hodnotové orientace americké společnosti, kte-

<sup>8</sup> Bell, D.: *The End of Ideology*. New York, The

<sup>9</sup> Gouldner, A. W.: *The Coming Crisis of Western*

Free Press 1965, s. 405.

Sociology. New York. London 1970.

rou nazývá „instrumentálním aktivismem“, se znovu Parsons důrazně vyslovuje o pozitivní roli náboženských a morálních institucionalizovaných a v individuích internalizovaných vzorů.

Jak je tedy možné zařadit Parsonse mezi představitele konce ideologie, když sám tak vysoko oceňuje ideologické prvky, které jsou nesporně součástí institucionalizované struktury hodnotových vzorů? Kladné hodnocení hodnotových vzorů a zdůrazňování pozitivní role náboženských a morálních hodnotových orientací Parsonsovi vždy umožňovalo, aby odmítal marxistické hodnoty a marxistickou hodnotovou orientaci. Parsons podobně jako Aron, Lipset či Bell není v zásadě proti jakékoli ideologii, ale v podstatě proti ideologii marxistické. Nakonec se ale v posledních letech nejen svým dilem, ale svými formulacemi hlásí ke koncepci konce ideologie. V doslovu ke knize *Americká sociologie*, která vyšla v roce 1968 jako reprezentativní přehled americké sociologie, určený širší veřejnosti, Parsons říká: „Sociologie začala nahrazovat a zaměňovat to, co se nazývá ideologií, zejména pak její marxistickou odrůdu.“<sup>10</sup> Také zde jako Aron suverénně označuje marxismus-leninismus — tak, jak je institucionalizován v socialistických zemích — za sekulárně politické náboženství. Toto označování je uvedeno v souvislosti s pojetím náboženství jako funkcionální univerzálie v každé společnosti. Parsonsovi nevadí, že náboženství je funkcionální univerzálií každé společnosti. Vadí mu, že marxismus má velký vliv a sílu v mnoha společnostech. Proto chce marxismus snížit podobně jako Aron tak, že jej označuje za sekulárně politické náboženství.

V nejposlednější době se Parsons vyslovuje k problematice ideologie a ke koncepci konce ideologie ve stati *Intelektuální reakce na proces racionalizace*. Tato stať vyšla ve sborníku, který zahrnuje řadu příspěvků prominentních západních sociologů z NSR, Francie, Anglie a USA. Původně šlo o řadu přednášek, jež byly předneseny v bavorském rozhlase pod názvem *Sociologie mezi kalkulem a proroctvím*. Knížní vydání má titul *Sociologie mezi teorií a empirií*.<sup>11</sup> Parsons se ve svém příspěvku vyjadřuje k pojmu vědy a ideo-

logie. Ideologii chápe především jako systém názorů a mínění a proti ní klade vědu, které automaticky přisuzuje objektivitu a empirickou platnost, logickou jasnost a bezrozpornost pojmů, obecnost a logické sjednocení, jakož i empirické zdůvodnění teoretických systémů. Takovou vědou v Parsonsově pojetí je sociologie a uvedené atributy z ní dělají vědu prostou hodnotících soudů ve smyslu termínu M. Webera.

Ideologie je, stejně jako věda, součástí kulturního systému, liší se však podstatně od vědy. Zahrnuje tři součásti. Jen jedna z nich může být v ideálním případě vědecká. První součástí je diagnóza stavu a vyhlídek dané společnosti. Druhou součástí jsou hodnotící soudy a třetí je program činnosti. Parsons dokonce připouští, že i ve vědě mohou být ideologické prvky, právě tak jako má ideologie možné prvky vědecké. Jinak však přísně odděluje vědu a ideologii podle běžného zvyku buržoazních teoretiků. Jinou situaci připouští Parsons u osob: je možné, že jednotlivci přispěli jak k rozvoji vědy, tak i ideologie (například Rousseau nebo Marx). Hlavní funkcí ideologie není však poznávat skutečnost nebo jí rozumět, nýbrž především mobilizovat k její podpoře a motivovat lidi k drastickému jednání. Ideologie je instrumentální, chce používat vědění převážně jako nástroj. Mezi hlavními a nejdůležitějšími ideologiemi Parsons uvádí: ideologii obhajující kapitalismus, dále marxismus; k této dvojici pak přistoupil ještě ve dvacátém století fašismus a alternativa pluralistické demokracie. S kombinací těchto ideologických alternativ kapitalismu, socialismu, fašismu a pluralistické demokracie končí prý podle Parsonse období západních ideologií. V tomto smyslu, Parsons, který se odvolává na Arona a Bella jako na autory koncepce ideologie, navrhuje, aby se přesněji mluvilo o konci velké fáze v historickém cyklu převládajících ideologií.

Konec starých ideologií, které vycházely z překonaných alternativ kapitalismu, socialismu, fašismu a pluralistické demokracie, je podle Parsonse doprovázen hledáním nových „kontraideologií“. Ty ho však neuspokojují. Jako nedostatečně formulovanou odmítá jak ideologii nové le-

<sup>10</sup> Parsons, T., ed.: *American Sociology, Perspectives, Problems, Methods*. New York, London 1968, s. 335.

<sup>11</sup> Parsons, T.: *Intellektuelle Reaktionen auf den Rationalisierungsprozess*. In: *Soziologie zwischen Theorie und Empirie*. München 1970, s. 157—175.

vice, tak i takovou ideologii, která není sice podle jeho mínění již obhajobou starých vládnoucích forem kapitalismu, ale zdůrazňuje obhajobu spíše nových aspektů toho, co mnozí nazývají postindustriální společností. Tato nová antiideologie prý ve velké míře obhajuje akademický a profesionální status quo. Nový ideologický komplex je v Parsonsově pojetí intelektuální reakcí na proces racionalizace, který již postihl Max Weber. V této situaci prý začíná sociologie hrát významnou roli jakéhosi intelektuálního bouřlivého centra, jako kdysi národní hospodářství v době Marxově, Leninově a Keynesově. Sociologové prý stojí v tomto procesu před volbou mezi „jednotou teorie a praxe“ (do uvozovek dává sám Parsons a myslí tím marxismus) a ospravedlňováním velké tradice vědecké objektivity, kterou vyjádřil Max Weber svým pojetím Wertfreiheit.

Parsons je tedy rovněž zastáncem názorů o konci ideologie. Mluví o konci epochy starých ideologií, do nichž zařazuje i marxismus. Nedomnívá se však, že tím skončily jakékoli nové možné ideologie. Naopak, poukazuje na pokusy o ideologii nové levice, studentského hnutí, ideologii nových aspektů postindustriální společnosti. Proti nim klade sociologii, kterou považuje v jádře za oproštěnou od hodnot a hodnotících soudů, a jako program proti všem ideologiím vytyčuje požadavek vědecké, objektivní a od hodnot oproštěné sociologie v tradici Maxe Webera. Víme-li, jak velký význam přikládá své sociologii a své obecné koncepci jednání, můžeme snadno dovodit, že proti „starým“ ideologiím a pokusům o vytváření nových nedoporučuje jakoukoli variantu sociologie, ale že má na mysli především sociologii, kterou sám reprezentuje. Ale ta není, jak jsme ukázali v jiných staticích, ani objektivní, ani nezaujatá, ani prostá jakýchkoli hodnot a hodnotících soudů.<sup>12</sup> Je to jen konzervativní, apologetická varianta ideologie, která se maskuje vyhlášováním požadavky objektivnosti, vědeckosti a oproštění od hodnot a hodnotících soudů.

### **Smysl a význam koncepce konce ideologie**

Koncepce konce ideologie vzniká v padesátých letech tohoto století v buržoazní

sociologii a je spjata především se jmény R. Arona, S. M. Lipseta a D. Bella. Přes určité odlišnosti sem patří i T. Parsons. Koncepce konce ideologie má tyto základní rysy:

1. Je ve svých záměrech i ve svých důsledcích zaměřena především proti marxismu a komunismu. Přestože mluví o konci ideologie či o konci starých ideologií, jde jí především o konec vlivu a významu ideologie marxistické. Prohlašuje marxismus za světské náboženství, za opium dělnické třídy a inteligence, označuje marxismus za nevědecký totální světový názor opírající se o nevědecké předpoklady filosofie dějin a o falešné pojmy a mýty revoluce, proletariátu, historického poslání dělnické třídy apod.

2. Koncepce konce ideologie, a především konce ideologie marxistické, vyjadřuje jako hotový fakt to, co je jejím přáním a úsilím. Znepokojuje ji vliv a růst socialistických zemí i vliv marxismu na dělnickou třídu a inteligenci, zvláště v takových zemích, jako je Francie a Itálie. Je výzvou k boji proti marxismu a komunismu.

3. Je velmi jednostranným a povrchním pojetím ideologie vůbec. Pod pojmem ideologie rozumí jen opak vědy, zaujatost, stranickost, odděluje striktně vědu a ideologii. Nechápe jednotu vědy a ideologie ve sféře společenských věd. Vystupuje ve jménu vědeckosti, nestrannosti, objektivity, exaktnosti a tím zastírá vědomě či nevědomě svou zaujatost, stranickost, svou ideologickou angažovanost. Nepřekračuje ani v teorii, ani v politice hranice soudobého kapitalismu.

4. Opírá svou argumentaci o jednostranné a povrchní hodnocení ekonomických, politických a vědeckotechnických změn v soudobém kapitalismu. V této souvislosti je úzce spjata (a u Arona je to zvláště nápadné) s koncepcí jednotné industriální společnosti. Ekonomický a politický i sociální pokrok, kterého bylo nesporně dosaženo v kapitalistických zemích ve srovnání s devatenáctým stoletím, líčí jako bezrozporný, téměř automatický proces. Ignoruje velké třídní boje a zápasy dělnické třídy a ostatních pracujících, kteří si mnohá práva a vymoženosti vybojovali v urputném a tvrdém třídním boji.

<sup>12</sup> Urbánek, E.: *Marxistická sociologie a strukturalismus T. Parsonse*. Sociologický časopis 7, 1971, č. 3, s. 235—249.

5. Kromě své širší funkce nástroje ideologického boje proti marxismu a komunismu plní ještě dílčí, ale významnou funkci v rámci buržoazní sociologie. Spolu s koncepcí sociologie oproštěné od hodnot a hodnotících soudů tvoří jádro soudobé profesionální ideologie sociologů v kapitalistických zemích. Ospravedlňuje a zdůvodňuje údajnou morální a politickou neutralitu, dává argumenty pro profesionální iluze o vědecké objektivitě, nestrannosti a odborné exaktnosti.

6. Ve své podstatě je koncepce o konci ideologie jen novým druhem a variantou buržoazní ideologie, plnící širší a dílčí společenskou funkci boje proti marxismu a komunismu i funkci profesionální ideologie buržoazních sociologů. Není ani vědecká, ani nezaujatá či nestranná. Je to jen nová nevědecká, konzervativní a apologetická ideologie, spjatá se současným stavem vývoje monopolistického kapitalismu a spjatá též s funkcí a posláním oficiální sociologie v něm. Je v pravém slova smyslu falešným, zkresleným a nepravdivým vědomím, je to jedna ze součástí oficiální, vládnoucí buržoazní ideologie.

V souvislosti s kritikou koncepce konce ideologie v buržoazní sociologii zákonitě vzniká otázka: Neměla tato koncepce vliv na společenské vědy nebo na jejich jednotlivé představitele v krizových letech 1968–1969? Nebyli v naší zemi v oné vlně oportunistických a revizionistických koncepcí zastánci podobných nebo totožných koncepcí?

Bylo již řečeno, že určitá teoretická lhostejnost a podcenění buržoazních koncepcí konce ideologie se projevily v jejich opomíjení a bohorovném přehlížení. Koncepce konce ideologie nebyla podrobena ani kritice, ani nebyla konfrontována se správnými, marxistickými stanovisky.

Ovšem vedle tohoto podceňujícího a málo zásadového postoje lze určit vlivy či stopy nebo dokonce jakési vlastní varianty nesprávných názorů na otázku o vztahu vědy a ideologie najít u nás jak ve společenských vědách obecně, tak v sociologii zvláště. Nedošlo sice k otevřeným diskusím o vztahu vědy a ideologie jako v roce 1956 v Literárních novinách, kde tehdy s touto problematikou vystupoval zvláště Sviták. Přesto však můžeme i v krizových letech 1968–1969 vystopovat některé projevy a prvky nesprávných názorů a myš-

lenek, které se týkají právě otázek ideologie a vědy a jejich vzájemného vztahu.

1. Prvním jednostranným, a tím i škodlivým přístupem bylo opomíjení a podcenění otázky ideologického boje a ideologické kvality společenských věd a sociologie zvláště. Jako by pro mnoho našich sociologů byly tyto otázky navenek dávno vyřešené, jasné a bezproblémové. Pod touto zdánlivou bezproblémovostí však se šířily a byly hlášány chybné, škodlivé a nesprávné názory.

Podcenění ideologické kvality společenských věd obecně a sociologie zvláště se projevovalo v jednostranném a jednoznačném zdůrazňování vědeckosti, vědeckého přístupu. V mnoha statích a publikacích slovo ideologie a ideologický buď vůbec zmizelo, nebo bylo používáno jen v pejorativním smyslu jako protiklad vědeckosti a exaktnosti.

2. Podcenění ideologických aspektů společenských věd a faktu ideologického boje se projevilo v nekritickém, tolerantním, ba kolegiálním postoji vůči nemarxistickým i buržoazním sociologickým koncepcím. Nápadné je to ve vztahu k americkému strukturalismu a jeho čelnému představiteli T. Parsonsovi, jehož koncepce byly podkladem různých pokusů o vylepšení nebo doplnění marxismu strukturalismem, strukturalistickou metodologií. Zdánlivě protichůdný, ale ve svých důsledcích obdobný byl nekritický, jednoznačně souhlasný a pochvalný přístup k metodologické a procedurální výzbroji západní empirické sociologie, která byla přejímána bez pochyb jako jednoznačná záruka vědeckosti, objektivnosti a exaktnosti.

3. Porušení ideologického charakteru marxistické sociologie se projevilo také v odmítání zákonitého spojení marxistické filosofie se sociologií. Je-li filosofie považována pro sociologii za přítěž, za polovědeckou poezii nebo za naprosto zbytečnou, znamená to v socialistické společnosti odmítání, podceňování a přehlížení základních světónázorových, teoretických i metodologických principů marxismu-leninismu. To je ve svých důsledcích frontální „dezideologizace“, v socialistické společnosti naprosto nepřijatelná a škodlivá.

4. Nakonec se podceňování ideologického boje a přehlížení ideologické kvality marxistických společenských věd a sociologie zvláště projevilo v naší zemi v akademis-

mu, v oddělování společenských věd od praxe, od politiky, od reálného procesu výstavby socialistické společnosti. U mnoha představitelů sociologie a marxistických společenských věd se marxismus (pokud nebyl některými jednotlivci považován již vůbec za vědecky zastaralý) přeměnil v jakousi uzavřenou, v okruhu akademické vědy pěstovanou disciplínu, která již ztrácí všechny základní souvislosti s praxí, s revolučním hnutím, s procesem socialistické výstavby. Tento postoj byl velmi klasickým vyjádřením názoru o naprosté rozdílnosti vědy a ideologie, poznání a jednání, i když v některých případech byl nositeli nesprávných revizionistických názorů svérázně spojován s pokusy o subjektivistické a nekvalifikované zasahování do politiky a praktického veřejného života. V takovém přístupu bylo jednoznačně demonstrováno nepochopení nebo snaha nechápat zákonitou jednotu vědeckosti a ideologičnosti marxismu. Významným specifickým rysem marxismu je to, že vznikl a rozvíjel se vždy jako výraz a formulace třídních zájmů proletariátu, jako formulace sebeuvědomění dělnické třídy, jako nástroj revolučního přetváření světa. Marxismus nikdy nebyl pouze čistou, akademickou vědeckou disciplínou, i když ve své podstatě znamená založení skutečné vědy o společnosti a jeho vznikem byl přeměněn utopický socialismus v socialismus vědecký. Marxismus však není jen výrazem třídních zájmů proletariátu, ideologií dělnické třídy, jejím sebeuvědoměním a nástrojem jejího osvobození. Je to vědecký světový názor, který nelze beztrápně omezit pouze na funkci výrazu zájmů, na funkci mobilizující, inspirující a organizující síly. Marxismus je i výsledek kritického přijetí a přehodnocení veškerého dosavadního vědění, celého duchovního a kulturního vývoje lidstva a současně je a musí být jako věda rozvíjen a pěstován ve všech úrovních a dimenzích, ať již jako nástroj revolučních přetváření světa, či jako teoretický, metodologický a světónázorový základ věd a umění. Marxismus je jednotou ideologie a vědy a tato jednotu je právě zárukou jeho těsného sepětí se životem, revoluční praxí, s potřebami a zájmy pracujících i jeho dalšího vědeckého rozvíjení a tvůrčího uplatňování. Úkolem sociologů je pracovat ve svém oboru právě v souladu s těmito základní-

mi principy jednoty vědy a ideologie v marxistické teorii. To ovšem na druhé straně znamená nutnost kritického přístupu ke všem buržoazním a revizionistickým koncepcím konce ideologie a jim podobným názorům i sebekritický přístup k nedostatkům, nedůslednostem a ideové lhostejnosti v práci celého oboru i v činnosti každého jednotlivce, jenž v oboru pracuje.

## Резюме

### Урбанек Э.: Концепция «конца идеологии» как новая идеология

К характерным концепциям современной буржуазной социологии относится концепция о конце идеологии или идеологического века. К выдающимся представителям этой концепции принадлежат прежде всего Р. Арон, С. М. Липсет, Д. Белл и отчасти тоже Т. Парсонс. Концепция была сформулирована еще в 50-ых годах. Чехословацкие социологи в отличие от польской и советской социологии уделяли ей сравнительно небольшое внимание и недооценили ее идеологическую функцию.

Р. Арон развил концепцию конца идеологии уже в своей книге «Ониум интеллигентов» и позже особенно в трех эссе об отношении идеологии и эволюции. С. М. Липсет разрабатывает эту проблематику в книге «Политический человек» и позже в работе «Революция и контрреволюция». Д. Белл назвал книжное издание собрания статей совершенно определенно «Конец идеологии». Т. Парсонс к этой проблематике высказался особенно в статьях из последнего времени, тогда как все его произведение сильно акцентирует значение религии и морали для понимания общества и поведения людей в нем.

Отдельные представители этой концепции в некоторых отдельных вопросах естественно отличаются друг от друга, что дано их индивидуальными чертами и различными положениями в странах, в которых они действуют. Различия также обусловлены кругом интересов и предпочтенным определенной проблематикой. Арон, например, в своей аргументации самым выразительным образом подчеркивает сугубо антимарксистскую и антикоммунистическую позицию, в своей аргументации он соединяет концепцию конца идеологии с концепцией единого индустриального общества. Таким образом он уделяет больше внимания экономическим аспектам и указывает на рост значения науки и техники. Липсет гораздо больше подчеркивает политические изменения в современном капитализме, опирается также на понимание интегрирования рабочего класса с капитализмом при получении полноправного гражданства им, как его сформулировал Т. Маршалл. Д. Белл признает необходимость видения и утопий даже для современного капиталистического общества в качестве замены за исчерпание старых идеологий и особенно марксизма. Т. Парсонс, может быть, больше всех признает большое влияние институциональных религиозных и нравственных ценностей, и тем

самым также влияние идеологии на развитие общества и мотивировку поведения. Однако, несмотря на все эти отдельные отличия и несущественные детали, концепция конца идеологии имеет у всех представителей общие основные черты:

1. Она однозначно и сугубо антимарксистская, антикоммунистическая. Марксизм она считает ненаучным, предвзятым тотальным видением мира, светской религией, опиумом рабочего класса и интеллигенции. Хотя формально она говорит о конце всех старых идеологий, авторы ее имеют в виду прежде всего ликвидацию влияния и значения марксистской идеологии.

2. Представители концепции конца идеологии на самом деле констатируют как неоспоримый факт свои тайнейшие желания. То, чего они желали бы — устранение влияния и значения марксизма, они выдают за действительность. Их тревожит влияние и рост социалистических стран, влияние марксизма на рабочий класс капиталистических стран, на интеллигенцию и на развивающиеся страны. Это призыв к борьбе против марксизма и коммунизма. Этим объясняется формальное, внешнее противоречие, почему собственно приведенные авторы воюют против идеологии, которая в их понимании уже мертва и без влияния.

3. Концепция конца идеологии является очень односторонним и поверхностным пониманием идеологии вообще. Понятие идеологии по этой концепции соединяют только с ненаучностью, предубежденностью, необъективностью, строго отделяют науку и идеологию. Не понимают и не хотят понимать единство науки и идеологии в общественных науках. Против односторонне и неглубоко понимаемой идеологии проповедуют кажущуюся и мнимую объективность, непартийность, научность и точность, и тем самым стремятся к прикрытию действительной партийности, предвзятости и собственного идеологического подхода, содержащегося в концепции конца идеологии. Концепция конца идеологии ни в теории, ни в политике не выходит из границ современного капитализма.

Аргументируя о конце идеологического века и старых идеологий, представители концепции конца идеологии опираются на одностороннюю, неглубокую оценку экономических, технических, политических изменений в современном капитализме. Бессторные примеры определенного экономического, политического и социального прогресса они рисуют как непротиворечивый, автоматический процесс. Они игнорируют большие классовые битвы рабочего класса и остальных трудящихся, которые большинство достижений завоевали в ожесточенных классовых боях и против сопротивления буржуазии.

5. Концепция конца идеологии выполняет свою главную роль борьбы против марксизма и коммунизма. Одновременно она также является определенным видом профессиональной идеологии социологов, связанных с капиталистическим обществом; она обусловлена изменениями функции и назначением социологии в капиталистических странах. Она предоставляет аргументы для оправдания и обоснования

мнимой объективности, непартийности, политического и морального нейтралитета, предоставляет внешние научные аргументы для профессиональных иллюзий и самообман о научной объективности, непартийности и профессиональной точности.

6. В своей сущности концепция конца идеологии является только новым видом и новым вариантом буржуазной идеологии, которая выполняет свою более широкую функцию орудия борьбы против марксизма и коммунизма и свою более узкую функцию профессиональной идеологии буржуазных социологов. Она не является ни научной, ни непредубежденной или непартийной. Это лишь ненаучная, консервативная и апологетическая идеология, связанная с современным этапом развития монопольного капитализма и обусловленная также функцией, назначением и ролью социологии в нем. Она в истинном смысле слова является фальшивым, искаженным и неправдивым сознанием, это одна из составных частей официальной господствующей буржуазной идеологии.

В связи с критикой концепции конца идеологии в буржуазной социологии необходимо изучать возможные влияния этой концепции на развитие общественных наук и социологии в годы кризиса 1968—1969. Недостатки проявляли себя уже в некритическом и недооценивающим отношении к концепции конца идеологии, которая не была раскритикована и сопоставлена с марксизмом.

Хотя в годы кризиса 1968—1969 не было открытых дискуссий об отношении науки и идеологии как в 1956 г. в газете Литерарной новины, когда выступал там особенно И. Свистак, все же получились ряд ошибок и появились неправильные позиции при решении вопроса об отношении науки и идеологии. Остались недооцененными и без внимания идеологическая классовая борьба и идеологические аспекты общественных наук и социологии в особенности. Некритически, одобрительно принимали немарксистские концепции структурализма, не держа их на расстоянии, особенно взгляды Т. Парсонаса, что было основой попыток дополнить марксизм или сделать его «лучшим» при помощи структурализма. Некритически и без критической переоценки заимствованы основные процедуры и техники эмпирических исследований, в которых односторонне и неправильно усматривалась гарантия объективности, научности и точности. Эти процедуры и техники однозначно и неправильно считались политически и идеологически нейтральными. Преимущественно подчеркивался только научный подход. Слово идеология во многих случаях употреблялось как синоним ненаучности.

Отрицалось закономерное соединение социологии и философии. Таким образом в социалистической стране стали отрицаться мировоззренческие теоретические и методологические принципы марксистской философии.

Наконец, однозначно проявились черты академизма, отрывания социологии от практики, от революционного движения, от политики. Этот неправильный подход сопровождался попытками некоторых социологов некалифици-

рованно и субъективистически вмешиваться в политику и в практическую жизнь. Не было понято закономерное единство идеологии и науки в рамках марксизма. Марксизм является выражением интересов рабочего класса, самосознанием рабочего класса, орудием революционного преобразования мира. Одновременно в соответствии с этим он является наукой, и как наукой им занимаются и как науку его развивают, и так и должны заниматься им и развивать его. Правильное решение заключается в единстве науки и идеологии, в единстве теории и практики, в соединении научных знаний с практикой революционного преобразования мира.

## Summary

### Urbánek E.: The Conception of the End of Ideology as a New Ideology

The conception of the end of ideology or of the ideological age is one of the most important conceptions of the contemporary bourgeois sociology. Its prominent representatives are R. Aron, S. M. Lipset, D. Bell and, in part, T. Parsons. The conception was formulated as early as the fifties; in contrast to the Polish or Soviet sociology, Czechoslovak sociologists paid relatively little attention to it and underestimated its ideological function.

R. Aron developed the conception of the end of ideology already in his book "Opium of the Intellectuals" and, later on, especially in three essays on the relation of ideology and development. S. M. Lipset elaborated these problems in his book "Political Man", and later in his work "Revolution and Counterrevolution". D. Bell expressly called the book edition of his collection of studies "The End of Ideology". T. Parsons discussed these problems especially in his recently written articles, while all his work strongly emphasizes the importance of religion and morals for understanding society and the behaviour of individuals within it.

The individual representatives of this conception naturally differ from each other in some partial questions. This is due to their individual features as well as to background differences in the countries where they are working. The differences are also conditioned by the sphere of interests and by the preference of certain problems. In his argumentation e.g. R. Aron strongly accentuates an explicitly antimarxist and anticommunist attitude, connecting the conception of the end of ideology with the conception of a uniform industrial society. He thus devotes more attention to economic aspects and points to the growing significance of science and technique. Lipset lays far greater emphasis on political changes in contemporary capitalism, proceeding also from the conception of the integration of the working class into capitalism in connection with gaining fully qualified citizenship, which was formulated by T. Marshall. D. Bell acknowledges the necessity of visions and utopias even in the

contemporary capitalist society as a compensation for the overpast influence of old ideologies, and particularly of Marxism. T. Parsons, perhaps most of all, acknowledges the great influence of institutional religious and moral values, and thus also the influence of ideology on both the development of society and the motivation of behaviour. However, in spite of all these individual differences and unsubstantial details, the conception of the end of ideology has the following common basic characteristics appearing in the works of all its representatives:

1) It is unambiguously and explicitly antimarxist, anticommunist. Marxism is described as an unscientific, prejudiced total vision of the world, as a lay religion, as an opium of the working class and the intelligentsia. Although these authors formally refer to the end of all old ideologies, they are primarily concerned with the liquidation of the impact and significance of the Marxist ideology.

2) In fact, the representatives of the conception of the end of ideologies present their most covert wishes as an indisputable fact. They declare the wished-for goal, i. e. the elimination of the influence and the importance of Marxism as a reality. They are vexed by the influence and growth of the socialist countries, by the influence of Marxism on the working class in the capitalist countries, on the intelligentsia and on the underdeveloped countries. It is a challenge to fight Marxism and communism. This also explains the formal external contradiction why the mentioned authors practically fight an ideology which, in their conception, is already dead and without influence.

3) The conception of the end of ideology is a most one-sided and superficial conception of ideology in general. It connects the concept of ideology only with unscientific thinking, bias, lack of objectivity, and strictly separates science from ideology. It does not see or does not wish to see the unity of science and ideology in social sciences. Against a biased and superficially conceived ideology it proclaims its imaginary and alleged objectivity, impartiality, scientific character and exactness, endeavouring thereby to disguise its real partiality, bias, and its own ideological approach involved in the conception of the end of ideology. Neither in theory, nor in politics does the conception of the end of ideology exceed the boundaries of contemporary capitalism.

4) The representatives of the conception of the end of ideology base their arguments concerning the end of the ideological age and of old ideologies on a one-sided and superficial evaluation of economic, technical and political changes in contemporary capitalism. They describe unquestionable examples of a certain economic, political or social progress as an automatic process devoid of contradictions. They ignore the great class contests of the working class and other workers who have gained most of these achievements in violent class struggles, overcoming the resistance of the bourgeoisie.

5) The conception of the end of ideology fulfills not only its basic function of the struggle against Marxism and communism. It is simultaneously also a specific kind of professional ideology of the sociologists connected with the capitalist society, it is conditioned by the changes in the function and mission of sociology in the capitalist countries. It provides, on the one hand, arguments for justifying and substantiating the alleged objectivity, impartiality, political and moral neutrality, and, on the other hand, it supplies seemingly scientific arguments supporting professional illusions and the self-delusion of scientific objectivity, impartiality and professional exactness.

6) In its essence, the conception of the end of ideologies is only a new kind and a new variant of the bourgeois ideology which fulfills its broader function of an instrument of fight against Marxism and communism and its narrower function of the bourgeois sociologists' professional ideology. It is neither scientific, nor unprejudiced and impartial. It is merely a new unscientific, conservative and apologetical ideology connected with the present developmental stage of monopolistic capitalism which is also conditioned by the function, mission and role of sociology within it. In the true sense of the word, it is a false, distorted and untrue consciousness, it is one of the components of the ruling official bourgeois ideology.

In connection with the criticism focussed upon the conception of the end of ideology in the bourgeois sociology, it is necessary to study the possible influences of this conception on the development of social sciences and sociology in the critical years 1968—1969. Its deficiencies manifested themselves already in the uncritical and underestimating attitude to the conception of the end of ideology which had neither been subjected to criticism nor confronted with Marxism.

In spite of the fact that in the critical years 1968—1969 there were no open discussions on the relation of science and ideology — as was the case in 1956 in the paper *Literární noviny* (with I. Sviták as one of the main contributors) —, a number of errors was made and incorrect viewpoints and

attitudes were assumed in solving the problem of the relation between science and ideology. The ideological class struggle as well as the ideological aspects of social sciences, especially of sociology, were underestimated and neglected. Non-Marxist conceptions of structuralism, and, in particular, the views of T. Parsons were accepted uncritically, approvingly and immediately. This resulted in attempts at complementing or "improving" Marxism by structuralism. Basic procedures and techniques of empirical research, regarded one-sidedly and incorrectly as a guarantee of objectivity, scientific character and exactness, were taken over without any criticism or critical revaluation. These procedures and techniques were unambiguously and incorrectly considered as politically and ideologically neutral. Emphasis was laid predominantly on the scientific approach. The word "ideology" was frequently used as a synonym of "unscientific character".

The lawful union of sociology and philosophy was rejected. As a result, theoretical and methodological principles of the view of the world, supported by the Marxist philosophy, were rejected in a socialist country.

Ultimately, the features of academism and the separation of sociology from practice, from the revolutionary movement and from politics became unambiguously clear. This incorrect approach was accompanied by attempts of some sociologists at unqualified, subjectivistic interferences in politics and practical life. The lawful unity of ideology and science within the framework of Marxism was past comprehension. Marxism is an expression of the interests of the working class, it is the self-consciousness of the working class, it is an instrument of the revolutionary transformation of the world. Simultaneously, in agreement with the above, it is a science, and it is and must be cultivated and developed as a science. The correct solution lies in the unity of science and ideology, in the unity of theory and practice, in connecting scientific knowledge with the practice of the revolutionary transformation of the world.